

## PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1884. szeptember.

(A nantesi zsinat és következései. Marion ur erkölcsi előadásai. Renan úr újabb vallástörténelmi tanulmánya.)

Szerkesztő úr!

Az után a gyászos munka után, melyet az 1872-ben tartott zsinat végrehajtott, és a mely az ismeretes szomorú confessiot megállította, a francia protestáns egyházban szakadás fejlődött ki. Az állam az eredménnyel szembe, melyet az 1872. évi zsinat felmutatott, többé nem engedi meg hivatalos zsinatok tartását. Az egyház orthodox töredéke, azt akarván, hogy minden áron egyházi gyűlései legyenek, s hogy törvényeket hozzon azok számára, a kik elfogadni akarják, folytatta, hogy zsinatokba összegyűljön, de csak hivatalszerűen; mivel az állam a törvények alapján nem ismeri el határozatait.

Az orthodox zsinatok tehát minden harmadik évben összeülnek; az utolsó zsinati ülés Nantesben tartatott június hóban. Bizonyos érdeklődéssel várták az emberek az orthodox párt határozatait. A szabadelvűek ugyanis a kibékülésre és közeledésre ajánlatot tettek, mely kibékítse a két pártot, melyekre az egyház oszlik. A protestántismus nem nagyon népes Franciaországban, egységre van szüksége, hogy némileg erős legyen. A szabadelvűek megértvén, hogy a megosztás rossz következésű, folytonosan követelték az egyesülést. Bizonyos időben az orthodoxok azt felelték, hogy a maguk részéről beléegyeznek az egyesülésbe s hogy ez teljesezésbe mehessen, nem fogják követelni, hogy antiliberalis confessiojok kötelező legyen. Ily feltétel alatt a szabadelvűek nem vonakodtak többé résztvenni oly zsinatban, a mely többé nem volt dogmatikus, hanem egyszerűen disciplinaris. Ily állásban voltak az ügyek a Marseilleben ez előtt három évvel tartott hivatalosforma zsinat óta. Határozottan tudni kellett, vajjon az orthodoxok megtartják-e azokat a meglehetősen határozatlan ígéreteket, melyeket a szabadelvűek kezdeményezéseire tettek.

Néhány hónappal a nantesi zsinat előtt a bergeraci szabadelvű consistorium egy nagyon jól indokolt határozatot hozott, melyben az orthodox zsinatnak azt az ajánlatot tette, hogy béküljenek ki, s

hogy mindnyájan egyesüljenek Franciaország evangeliomositására, s hogy közösen munkáljanak az állam és egyház egymástól való megválására. Meglehet, jobb lett volna, hogy az egyesülés és kibékülés érdekében tett e kezdeményezést a szabadelvű egyháznak hivatalos képviselője, mely Párisban székel, tette legyen, így legalább ünnepélyesebb, ha nem is fontosabb lett volna. A mi egyébiránt ugy is egyre megy ki, mert a szabad egyházak küldöttsége az ajánlatokat helyben hagyta, s azokat a szabadelvű párt egészen elfogadta. Csak az volt a kérdés, hogy a nantesi zsinat miként fogadja a bergeraci consistorium ajánlatát. Némelyek, kik régóta nincsenek illusióban az orthodox párt nézete iránt, nagyon kevésbé biztak kedvező feleletben. Azt gondolták, hogy a zsinat okokat fog keresni a halogatásra és ismét kitérő feleletet ad. S im azt mondhatjuk, hogy a pessimisták minden félelme tulszárnyaltatott. Valójában a zsinat egyszerűen büszke lenézéssel visszautasította a bergeraci consistorium ajánlatait. A gyűlés a következő határozattal tért napirendre: „a zsinat reméli, hogy a zsinati rendszer előnyei számosabb egyházakba el fognak jutni, s most, miként az előbbeni ülésekben, feljuttja azt az óhaját, hogy az egész protestáns családot együtt lássa, egyesülve abban a hitben, mely a hivatalszerű zsinatnak alapja.“

Ez már világos: az orthodoxok csak úgy fogadják be magok közé a szabadelvűeket, ha ez utóbbiak aláírják az 1872-ben megalapított hitcikkelyeket. Ez után ne figyelmeztessük-e a nantesi zsinatot arra, miszerint az orthodoxok több versen, többek közt Bersier ur szájával<sup>1)</sup>, kinyilatkoztatták, miszerint nem fogják követelni, hogy a szabadelvűek ezt a hitcikkelyt aláírják.

---

<sup>1)</sup> Igaz, hogy azóta Bersier ur maga is csodálatosan megváltoztatta nézetét. 1879-ben fenn akarta tartani az egységet, az által, hogy a hivatalos formájú consistoriummal megszavaztatta a confessio 2 pontjának a törlését, mely szerint a hitvallás mindenkire kötelezővé tétetett. Ma már semmit sem akar elvenni abból, és az egyesülést teljesen lehetetlennek tartja. Egyébiránt a Schismát könnyedén veszi; így szól arról: „Mivel a vallásos oktatás terén többé nem munkálkodhatunk közösen, az következik-e ebből, hogy érintkezéseink mind egyre elmérgesedjenek? Én éppen az ellenkezőt remélem s meg vagyok győződve, hogy ha helyzetünket őszintén felfogjuk, a lelkiismeret inkább magára hagyjuk, lehetséges lesz, hogy a szívek közeledjenek, fentartván a lelkiismeret tisztetetének protestáns elvét.“ Ha nem is vesszük tekintetbe a protestántizmust, attól tartunk, hogy Bersier ur a szívek közeledését illetőleg illusiókban ringatja magát.

A zsinat ezt az ellenvetést avál a lenézéssel fogadja, a melyet a bergeraci consistorium béke ajánlatai iránt tanusított. A szabadelvűek semmi engedményeket sem várhatnak az orthodoxoktól. Fájdalom, már át kezdették ezt látni. Tisztán látják, hogy hasztalan nyújtják jobbokat kiengesztelődésre, nem fogadtatik el, ha belé nem egyeznek, hogy meghazudtolják lelkiismeretöket. Ez oly áldozat, a melyet az ember soha sem hoz. Az orthodoxok tehát a szakadást akarják végrehajtani a reformált egyház nagy kárára. A szabadelvűek előtt már csak az áll, hogy komolyan szervezkedjenek, hogy minden eshetőségre készek legyenek. Legalább meg lesz az az elégtételök, hogy mindent megtettek annak elkerülésére.

A nantesi zsinat, miután kevésbé atyafiságos szelleméről így bizonyosságot tett, úgy látszik igazolni akarta a catholicismussal való vádolást, a melylyel többször illeték az orthodoxokat. A catholicismusnak meg van a maga hivatalos bibliája, a *V u l g a t a*; az orthodox zsinat azt akarja, hogy neki is legyen hivatalos fordítása, a mely, a mint mondják, a régi Osterwald-féle fordítás lesz, kijavítva. Ámde abból a fordításból, melyet már kinyomattak, és kijavítottak, láthatjuk, hogy mit érnek a javítások; a hibák hemzsegnék benne elejétől végig. De nemcsak azt akarják, hogy hivatalos bibliájok legyen, hanem még hivatalos hitvallások is, hivatalos egyháztörténelmök, liturgiájok. E szerint a zsinatos papok előtt oly szilárd korlát lesz, melyen minden egyéni kezdeményezés megtörik. A józan értelem ha nem is fojtatik el, szoros korlátok közé fog szorittatui; az előhaladás, ha nem is állittatik meg, nagyon megnehezítettetik.

Hasztalan ezekhez adnunk, hogy mindezek a szabad vizsgálódás kárára történnek, tehát a protestantismus egyik leglényegesebb elve ellen. A zsinatnak hogy következetes legyen eljárásában, meg kell szavazni egy prédikáció gyűjtemény szerkesztését, kinyomatását, mely kötelező legyen mindazokra a papokra nézve, a kik a zsinati eszmékhez csatlakoznak. Mindez nagyon szomorú. Oh! a protestantismusnak szép szerep jutott ebben a modern társadalomban, a mely megunta és megutálta azokat az esztelenségeket, melyeket a csalhatatlan Róma nevében elébe adnak! De miként akarják, hogy ez a társadalom a maga aspiratioival, a lelkiismeret szabadságának szomjával, a szabad vizsgálódás lángoló akaratával oly zászló alá sorakozzék, melynek szinei csak halvány szálakban különböznek a tekintélyi catholicismus szineitől.

A mult évben röviden, hogy úgy szóljak futtában megismertetem önnel a számos erkölcstani kézi könyvek közül, melyeket a népnevelési törvény nyomán irtak nálunk, a legjobbakat. Engedje meg, hogy most beszéljek egy kitünő munkáról, melynek czime *E r k ö l c s i t a n i t á s o k*. Szerzője Marion ur, a kit most neveztek ki a Sorbonne tanodában közelebről állított paedagogiai tanszékre. Erre a tanításra bajos lett volna jobb választást tenni. Marion ur hosszuidők óta bebizonyította tanításával és irodalmi munkáival, hogy bámulatosan alkalmas ily tanításra. Hiszen ő tanította a Fontenay aux roses-i tanítónő képezdében e tárgyat az intézet felállítása óta.

Nagyon feltűnt az a pszichologiai tanfolyam, melyet ez intézet fiatal leányaival tartott; az erkölcstani tanfolyam éppen az említett munkának a lényege, a pszichologiai tanfolyamnak a kiegészítése. Valódi gyönyörűség oly emberrel foglalkozni, a ki ily tisztán látja célját, s oly jól ismeri az utat, mely ahhoz vezet. Legjobb ha saját szavait idézem, ha elolvastuk, tájékozva vagyunk tanítása felől: „Mi a célja a nevelőnek? Hogy embereket formáljon, azaz, hogy arra készítse el a gyermekeket, hogy magukat a lehető legjobban vezessék ők maguk, s hogy őket a lehető legközelebb vezesse az emberi tökéletességhez. Tudni kell tehát, hogy mi az emberi élet rendeltetése. A régieknél szokásos hasonlat szerént, és a mely az önnevelésre s mások nevelésére is egyaránt alkalmazható, mindnyájunkra nézve fő dolog, hogy saját szobrunkat faragjuk ki és a nevelőre nézve: hogy a reá bízott ős anyagot, az emberi lelket idomítsa. De e célból szemeinket egy mintára kell szegezünk. A pszichologia, meg gyakorlati neveléstan némileg megtanítanak a faragás mesterségére, hogy minő anyaggal van dolgunk, hogy minő feltételek alatt, mely eszközökkel hathatunk ez anyagra; a morál állítja szemünk elébe a mintát, az elérendő eszményképet.

Ily tiszta, szabatos módon kezeli az író tárgyat, a morált. Mi a célja a morálnak, kérde Marion? A gyönyörűség, vagy az egyéni és közérdek? Erre szemlét tart azoknak a különböző böleselőknek, a kik e tárggyal foglalkoztak, a tanai felett a régi kortól napjainkig. Így bonczolgatja rendre Epikurnak, Fouriernek, Hobbesnak, Stuart Millnek, Herbert Spencernak, Littrének, Humenak, Jacobinak s másoknak eszméit, felmutatván azok fogyatkozásait és gyenge oldalait, igazságot szolgáltatván az azokban találtatott jóért és igazért. Szeretném idézni a munkának ama szép lapjait, a melyeken az író emelkedett erélylyel kell ki a miatt, hogy a gyermekek nevelésénél igen nagyon tekintetbe van véve az önzés. Ennek a helynek legalább a

végét idézem: „Harcz az önzés ellen, meg lehet, ezzel kellene megkezdenuünk az erkölcsök reformját. Minden lehető módon arra kell munkálnunk, hogy a gyermek tegyen valamit, ha bár kezdetben valami csekélységet, később többet tiszta kötelességből. Oda kellene vezetnünk, hogy kezdetben kedvelje a kisebb áldozatokat, azokban találja örömét, hogy később nagyobbakat tudjon tenni; meg kell vele szeretetni a fegyelmet és rendet, csak azért, mert rend és fegyelem és nem kell megszoktatni arra, hogy azt számítgassa, hogy magaviseletéért mi jóban vagy roszban részesül; hogy előre kiszámítsa hibái vagy törekvései árát.“

Tisztán elméleti tekintetben, Marion ur Kanthoz csatlakozik, kinek csaknem minden nézetét teljesen osztja. Nem szükséges mondanom, miszerint habár egészen elfogadja a német bölcselő eszméit, a gondolatokat oly tisztán tudta előadni, hogy azok a fiatal leányok, a kiknek szólottak, egészen megérthették. Mindenek felett tanítása gyakorlati részében tudott a tanár igazán világos és érdekes lenni. Bajos lenne idéznem, mert nagyon messze vonzana a sorbonnei új tanár pedagogiai oktatásának érdekes és kellemes volta.

Többen kifejezték azt az óhajtást, hogy ezeket az erkölcsi tanításokat, minden anya olvassa el; a ki olvasta, szíve mélyéből csatlakozik ez óhajtáshoz, s maga részéről is kívánja, hogy teljesedjék. Az anyák csak nyerhetnének ez olvasással, mind önmagukra, mind pedig leányaik nevelésére nézve.

Renán ur valamely új könyvének megjelenése mindig nyereség; legyen az a kötet eddig ismeretlen dolgozat, vagy pedig oly tanulmányok gyűjteménye, melyek egyik vagy másik vallási vagy bölcselmi folyóiratban már megjelentek volt. Ha eredeti s még eddig nem volt kiadva, biztosak lehetünk, hogy új eszméket találunk abban előadva azzal az ömledező kellemes iránylyal, melynek a szerző bírja a titkát, ha pedig már a kiadott és olvasott darabokból áll, az ember haszonnal és gyönyörűséggel újból olvassa. Ez az eset az utóbbi kötettel, mely most jelent meg és a melynek czime: *Új tanulmányok a vallástörténelemből*. Egész tartalma körül belől ismeretes, két tanulmány kivételével; egyik, a mely a budhizmusról; a másik, a mely a „*De auxiliis*“ szerzetről szól. A már közlött értekezések közt legérdekesebbek: Flare Joachim és az örök evangelium. Egy szép tanulmány D' Assise Ferenczről; a biblia fordításai; és egy különös dolgozat, melynek czime: egy szerzetesi idyl a XIII. században. De mindenek

felett a jelen füzet zamatát és kellemét Renan ur előszava adja meg. E néhány lapon elmondja nézetét a vallásról korunkban és a jövőről, a mely arra várakozik. Ez az előbeszéd egy nagyon naiv, nagyon, nagyon különös kivánság kifejezésével végződik: avval, hogy különböző munkáiból egy kis kivonat készüljön, a mely minden kegyes asszony kezébe legyen a *Paroissien* (rendes imakönyv) helyett. Szóról-szóra ezt mondja erre nézt: „némelyek azt állítván előttem, hogy irataim némely lapjait meglegegedéssel olvasták, s azokat alkalmasoknak találván arra, hogy azok által épüljenek és megvigasztaltassanak, azon gondolkozom, hogy ezeket a részeket kivegyelem azokból a kötetekből, melyekben vannak és kiadjam egy kiskönyvben kegyes olvasmányok czimén. Az egésznek a tartalmát felosztom ötvenkét részre, az év ötvenkét vasárnapjára. Mindenik vasárnapra lesz egy kivonat az evangéliumokból és a szent atyák-ból egy imádság és egy lelki bokréta, később képeket is lehet tenni belé. Bármely kegyes asszony csak bizonyos kihagyásokból ismeri fel, hogy egy ily könyv miben különbözik az imakönyvtől, melyet a templomba szokott vinni. Meglehet végre bizonyos tekintetekből többre fogja hecsülni. Ez szép győzelem lesz. . . . Utolsó ambitiomnak elég lesz téve, ha halálom után bémehetek az egyházba, az alakjában egy kis tizennyolczad kiadása kiskönyvnek, melyet egy finom kesztyüs kéz hosszú ujjá között tart.“

Az ember elbámul e sorok olvasására, és ha nem ismerné annak derék voltát és komolyságát, a ki irta, nagyon kellemetlen érzéssel bétenné a könyvet. De Renán ur művészi phantáziájában igen komoly és határozott. A fényes író skepticimussának egyik bizonyítéka ez is; a kitünő kritikusunak, a ki — a mint látszik — a művészetet a művészetért üzi. Örökös ellenmondás van nála szíve és értelme közt, s úgy tetszik, hogy ez ellenmondásban gyönyörüségét találja. Nem érti, hogy az ember szenvedhessen hitéért, és miként egy bírálója mondotta, nem teheti, hogy a martyrokat kissé eszteleneknek ne találja. Lenézi az imát, melyről azt állítja, „hogy kísérleti uton nem lehet bém bizonyítani sikerét.“ Meg kell vallani, hogy mindez felületes; de arra a nevelésre vall, a melyben Renan ur a seminariumban részesült — s bizonyosan ez idézi elé nála — hogy úgy szóljak — azt a bizonyos dilettantizmust a morálban, a melyet irataiban mindenütt feltalálunk s a mi, úgy látszik, természetete. Ennek bizonyítékául idézem azt a szép beszédet, melyet egy banquetten, melyen elnökölt, szülő várossában Treguierben, Bretagneban elmondott. Miután üdvözölte a bretonokat, hogy azoknak maradtak,

a mik voltak, magától kérdi, hogy vajjon változott-e; ugy találja, hogy lelke ott áll, a hol gyermekkorában. „Már akkor meg voltam áldva s már akkor birtam mindaval, a mivel most, semmit sem szerettem azóta, hanem ha azt a kétes mesterséget, hogy azt értékesítem.“ Ez utolsó szavak egészen előnkbe tárják azt a skepticizmust és dilettantizmust, a melyről beszéltem. Ebben a beszédében kérte, hogy sirkővére ezt írják: *veritatem dilexi*. Ezt tette még hozzá: „Igen, én szeretem az igazságot, kerestem, követtem, a hová hivott.“ Valójában senki sem vonja kétségbe Renán ur teljes őszinteségét, s hinnünk kell szavának. De szabad azt gondolnunk, hogy képzelődik; ennek bizonyítékául, még csak egy helyet idézek abból a beszédéből. „Egyik kérdés, melyet a protestansok el- lenem mindig felállítanak, az, hogy mit tartok a bünről? Jó Isten! azt hiszem, hogy én ezt egészen mellőzöm, semmit sem tudok eb- ből a szomoru dögéből. Megvallom, hogy minél többet gondolkozom róla, mindinkább ugy találom, hogy az egész bölcelem a jó kedély- ben áll.“ Valójában azt hinné az ember, hogy Demokritos egyik ta- nitványával áll szembe, ez a moral teljesen hasonlít az Abderita böl- cselő moráljához — skepticizmus és sensualizmus. Az emberiség soha sem szánja magát rá egy ily könnyü podgyászra; nem ilyennel lehet táplálni és erősíteni az emberi lelket.

**CHARRUAUD.**

---

## AZ UNITARISMUS ÁLLÁSA AMERIKÁBAN.

Kolozsvár, 1884. sept. 26.

Kedves Kovács ur!

Nagy örömet okozott nekem, hogy hazájok nagy fiának, Kossuth Lajosnak, f. évi mártius 18-ról keltezett s önhöz intézett nagy becsü levelével,\*) melyre figyelmemet felhivta, megismerkedhettem. De nem tehetem, hogy arra néhány észrevételt ne tegyek. A levél tartalma mély érdeklődéssel s gyönyörűséggel töltött el. Örömmel győződtem meg belőle, hogy Magyarország függetlenségi harcának jeles és lelkes vezetője mily melegen emlékszik még most is az amerikai népről s ottani látogatásáról. Szivélyesebb s melegebb fogadtatásban nem is részesült Amerikában Kossuthnál egy idegen nemzet fia sem; és senkit sem bámultak és szerettek annyira, mint őt. Jól esett lelkesnek az is, hogy Kossuth mily nagyra becsüli az amerikai unitárius felekezetet, melyhez nekem is szerencsém van tartozhatni. Jól esett látnom, hogy teljesen igazat adott ön ama megjegyzésének, „hogy az unitáriusok Amerikában a legmiveltebb emberek“, sőt hozzá teszi: „hogy erkölcsiségben is kítűnők.“ Örömmel töltötte el szívemet, hogy Kossuth az unitárius hitvallásnak legtovább tartó jövődőt jósol, „mivel a fősúlyt nem transcendentalis speculatiokra, nem mysticus dogmákra, hanem Krisztus erkölcstanára, az isten és ember szeretetre fekteti.“

De másfelől sajnálattal kelle látnom, hogy hazájok nagy fia téves értesülés után abban a hiedelemben van, hogy az Egyesült-Államokban az unitárius vallás, az utóbbi időkben, tért nemcsak nem nyert, de vesztett. Az általam mélyen tisztelt nagy ember nem fogja rossz néven venni, ha az igazság érdekében az alábbi felvilágosításokat] teszem: Az unitárius hitvallás Amerikában nem hogy tért vesztett volna az utóbbi időben, ellenkezőleg hiveinek száma tetemesen gyarapodott. Mint az amerikai unitárius hitfelekezetnek tagja állítom, hogy ekklezsiáink, papjaink számát, a közös tevékenységet s hatalmat illetőleg, az unitáriusok sokkal erősebbek jelenleg, mint régebben voltak. Sajnálom, hogy hazámtól távol létem miatt statisztikai adatokkal nem mutathatom ki pontosan a gyarapodást, mely az utóbbi 25 év alatt történt. Különösen a Missisipi vidékén, s a csendes tenger partján, hol ezelőtt egy ekklezsiánk sem volt, most sok

\*) Lásd Ker. Magv. f. évi II. füzetében 113—118 l.